Яковлєва О. В.

БАГАТОМОВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ ВНЗ

У статті розглянуто феномен багатомовності під кутом зору гіпотези, згідно з якою його слід кваліфікувати як імператив доби, покликаний прийти на зміну мовній монокультурі, зруйнувавши зумовлені останньою конструкти, котрі за нових умов набули ознак архаїчних. Багатомовність інтерпретується як вагомий елемент модернізації системи вищої освіти.

Ключові слова: багатомовність, комунікація, компоненти комунікації, мультикультуралізм, лінгвокультурний прагматизм, система вищої освіти, модернізація, транснаціоналізація.

Існує чимало підстав для того, щоб зарахувати феномен багатомовності до тих явищ, які, з одного боку, визначають обличчя людської цивілізації або, принаймні, його гуманітарну частину, з іншого, – беруть участь у формуванні магістрального “маршруту” подальшого руху та розвитку людства, закладаючи підвалини нового світового гуманітарного ладу, який найбільше відповідатиме цілям модернізації й обіцяє набути відносно завершеного вигляду, якщо й не у коротко-, то у середньостроковій перспективі.

Єдиної парадигми розуміння багатомовності, яку можна вважати чітко окресленою, раз і назавжди визначеною, а тим більше, загальновизнаною, не існує. Цим терміном у різних ситуаціях представники різних наукових дисциплін та шкіл позначають різні явища, і ігнорувати цей факт навряд чи було б коректно. Зі соціолінгвістичного погляду феномен багатомовності, поєднуючи в собі володіння і використання кількох інших мов, окрім рідної для певної мовної особистості, зосереджений саме на функції використання, у такий спосіб стосуючись передусім функціонального аспекту мови, індивідуальних і колективних мовних практик, а також мовлення.

Мета багатомовного режиму полягає у забезпеченні повнішої та якіснішої комунікації як у масштабах національного мовного середовища загалом, так і на рівні окремо взятого мовця. Особливої ваги режим, про який ідеться, набуває на міжнаціональному рівні, на якому здійснюються контакти між різними національними мовними середовищами, а також різного роду наднаціональна діяльність. Це стосується й сфери вищої освіти, зокрема у рамках Болонського процесу, участь в якому бере й Україна. Ефективність комунікативного процесу при цьому залежатиме не лише від того,

якою мірою збігаються полюси когнітивного стилю адресанта та адресата (або адресатів), а й від ступеня співвіднесеності реальних мовних можливостей учасників процесу, від комунікативної компетенції кожного з них, тобто від уміння створювати ефективну мовленнєву діяльність, яка відповідає нормам соціального контактування та соціальної взаємодії.

У сучасному світі, охопленому глобалізацією й просякнутому зумовленими нею явищами, у якому останнім часом надзвичайно зросла роль і значення інформації, високих технологій та сформувався безумовний пріоритет знання нового типу, така соціокультурна і соціолінгвістична категорія, як багатомовність, набуває без перебільшення особливої ваги. Додаткової значущості їй надає інтернаціоналізація життя, неабияке пожвавлення міжнародного обміну в переважній більшості сфер, у тому числі й у сфері вищої освіти, яку нині неможливо уявити без системних контактів та взаємодії між вищими навчальними закладами різних країн і континентів.

Мовна особистість (або, інакше кажучи, людина, яка існує у мовному просторі) реалізує свою мовну свідомість у мовленнєвій поведінці, характер та особливості якої визначаються сукупною дією низки різноманітних і різнопланових факторів. До їх числа прийнято зараховувати специфіку комунікативної ситуації, мовний та загальнокультурний статус особистості, її соціальну приналежність, стать, вік, психічний тип, світогляд та політичні симпатії чи антипатії. Не менш важливою є й соціальна роль, що її виконує індивідуум у певній ситуації спілкування. “Виконуючи ту чи іншу соціальну роль, мовна особистість притримується соціальних норм, які певним чином зумовлюються національною специфікою рольового спілкування, а також очікуваннями адресантів; комунікативна поведінка є компонентом національної культури”, – слушно, на нашу думку, констатує Л. Славова [1]. А ще варто було б неодмінно додати, що комунікативна поведінка є і елементом національної ідентичності.

Ідеологія багатомовності ґрунтується на специфічних уявленнях про світ, про суспільне життя, про можливі напрями їхньої еволюції. На найзагальнішому рівні можна говорити, що в сонові цієї ідеології лежить комплекс наріжних принципів і засад, серед яких варто насамперед згадати мультикультуралізм та лінгвокультурний і комунікативний прагматизм.

Мультикультуралізм – явище складне й суперечливе. Відкриваючи можливості для розв’язання одних проблем, вони додають гостроти другим і створюють треті. Ставлення до мультикультуралізму

неоднозначне ані в науковому, ані в політичному середовищі. Доктрина мультикультуралізму, на думку декого з дослідників, стала, крім усього іншого, свого роду реакцією і альтернативою втілюваній у США національно-етнічній та мовній політиці "плавильного казана" (melting-pot), коли зусилля держави, "спрямовані на задоволення прав меншин, лише тоді здобувають загальну підтримку, коли вони виражаються в діях, які підтримують домінуючу концепцію американської спільності, а не руйнують її" [2]. Згідно зі ще одним з популярних у європейській науці підходом, мультикультуралізм як доктрина й як явище протистоїть багатокультурності, головною ознакою якої вважається не штучне, багато в чому еклектичне об'єднання різних культур в одному просторі, а втілюване на практиці культурне розмаїття поза елементом примусу до відмови від нього заради уніфікації на тій чи іншій монокультурній, "надкультурній" або навіть позакультурній платформі.

Висновок про те, що багатомовну модель організації національного мовного середовища у різних її формах і виявах слід розглядати як безумовний імператив доби та нагальну потребу конкретно історичного моменту, можна вважати таким, що ґрунтується на досвіді значної кількості успішних держав Європи та світу, а також таких наддержавних утворень, як Європейський Союз. Багатомовність при цьому має бути неодмінно нового типу, а також ні в якому разі не обмежувати право особистості на повноцінне використання її рідної мови як засадничого компоненту індивідуальної та колективної ідентичності. Це право має не лише гарантуватися державою, а й стимулюватися на державному й на міжнародному рівні.

Багатомовність нового типу мала б гармонійно поєднувати у собі володіння й користування, з одного боку, рідною мовою ("мовою матері"), з іншого, – однією з регіональних мов (з правом особи самій на підставі власних критерії та власної волі вибирати, якої саме з тих, на які покладено такі функції), а також англійською як міжнародною мовою або однією з тих мов, яким, можливо, вдасться витримати конкуренцію з нею за право зберегти за собою цей статус (теж за власним вибором суб'єкта мовлення).

З онтологічної точки зору багатомовність – складній, внутрішньо суперечливий конструкт, залежний від соціокультурного середовища і значною мірою залежний від політичної кон'юнктури та державної політики. У його рамках поєднуються два принципово різні начала: з одного боку, ціннісне, з іншого, – прагматичне. Перше з них прямо пов'язане з фактором рідної мови та необхідністю її збереження як

фундаментальної засади багатомовності. Друге – з потребою забезпечення повноцінної комунікації в умовах світу, котрий глобалізується, інтернаціоналізується, а відтак і "полілінгвізуєтсья" з дедалі наростаючою швидкістю й інтенсивністю. Контакт і взаємодія між цими двома началами ускладнюються обставинами, зумовленими історичним досвідом та рівнем економічного розвитку. Саме такий підхід покладено в основу поширеного нині погляду, згідно з яким стратегії мовної політики поділяються на прагматичні та протекціоністські (а також змішані), а серед мотивів вибору тієї чи іншої стратегії головними є мотиви ціннісні, економічні, історичні, політико-ідеологічні.

Відносна рівновага у рамках бінарної опозиції: одномовність-багатомовність, – у світовій мовній практиці дедалі виразніше порушується на користь останньої. Існує чимало підстав вбачати у поетапному переході від одномовності до багатомовності домінантну тенденцію розвитку людства, починаючи з давнини. "У стародавньому світі звичайнісіньке вміння читати видавалося фантастичним досягненням, – вказує Е. Тоффлер. – У ст. по Р. Х. Августин Блаженний, пишучи про свого навчителя – св. Амвросія, єпископа Медіоланського, зазначив, що він був таким освіченим, що міг читати сам до себе й не ворушити при цьому губами. За таке виявлення надзвичайної майстерності його вважали найрозумнішою людиною у світі" [3]. Те ж саме, що й про вміння читати, можна сказати про володіння іншими, крім рідної, мовами. Колись воно було без перебільшення "фантастичним досягненням", згодом стало поширеним явищем, тоді як нині перетворилося на повсякденну практику мільйонів людей, зумовлену потребами соціально-комунікативних систем, а також вимогами, що їх диктує стратегія успіху особистості.

Відому формулу Л. Вітгенштейна, запропоновану ним у річищі загального переходу до некласичної філософії з характерним для неї зверненням до мови як до альтернативи картезіанського cogito, "межами мого світу є межі моєї мови", можна розуміти як фундаментальне підґрунтя багатомовності. Якщо мова одна, межі світу матимуть один масштаб, якщо ж мов дві або декілька, то інший, більший з кількісної точки зору, а отже і якісніший, тобто такий, котрий відкриває перед мовною особистістю ширші можливості для самореалізації та забезпечення повноцінної комунікації.

Якщо сприйняти поширену в сучасній науці тезу про багатоманітність дискурсів соціокультурного буття та співвідносних з кожним з них вербальних і невербальних картин світу у модерній

постмодерній добі, то цілком природно, гадаю, буде зробити припущення щодо того, що ця багатоманітність в одному зі своїх можливих виявлень за певних обставин є фактором, який безпосередньо зумовлює багатомовність, адже роль і значення особистості, зокрема й особистості мовної, у формуванні націо- та соціокультурного просторів важко переоцінити. Порівняно з одномовністю багатомовність постає як запорука чогось більш вагомого і конструктивного. Такий погляд випливає з концептуального підходу, згідно з яким провідною тенденцією сучасної історичної доби у мовній сфері слід вважати тенденцію до поступового переходу національних мовних середовищ (включаючи й ті з них, які за традицією, що складалася впродовж століть, формально належали і належать до одномовних) до дво- та/або багатомовності.

Ключова дилема мовного розвитку – вибір між двома можливостями: з одного боку, цілеспрямованим розвитком мовного розмаїття, з іншого, – консервацією формального або фактичного одномовного статус-кво навіть за рахунок жорсткого обмеження можливостей збереження й розвитку всіх інших мов, крім єдиної офіційної або державної, наявних у цьому мовному середовищі. Останній варіант має елемент штучності, передбачаючи значну частку примусовості. Його конкурентоспроможність викликає ще більше запитань і сумнівів на тлі процесів регіоналізації та глобалізації.

У системі вищих навчальних закладів об’єктивна тенденція до використання кількох мов у навчальному процесі зумовлена не лише ситуативним збігом обставин, а більш глибокими і серйозними причинами – онтологічними, соціокультурними, історичними. Для національних освітніх систем, зокрема й української, одним з головних і невідкладних стає завдання денаціоналізації освіти з наступною транснаціоналізацією, виведенням її на рівень, який би давав змогу випускникам українських ВНЗ вільно і без обмежень застосовувати свої знання й уміння і у своїй країні, і поза нею. Є підстави саме у системі вищої освіти вбачати ту ключову ланку, за допомогою якої може за певних обставин виявитися реальним внесення корективів до мовної ситуації й її переформатування відповідно до змінених умов національно-культурного та мовного існування України як суверенної держави та української нації на стадії її переходу від архаїчного стану (як нації етнічної) до стану модерного (як нації політичної).

У такий спосіб, можливо, вдалося б досягти режиму коеволюції загальнонаціонального мовного простору та мовного простору освітнього як моделі. Це, цілком ймовірно, дало б змогу здійснити історично обґрунтований, коректний із соціально-політичного погляду

колективний вибір мови, забезпечивши як належну якість, так і динаміку зумовленого новим – державним – статусом української мови мовного зсуву.

Значення освіти загалом і вищої освіти зокрема у сучасному світі неможливо переоцінити. Освітня сфера, а особливо той "продукт", який вона виробляє, здійснює колосальний вплив на всі сфери життя, як духовні, так і матеріальні. Вищі навчальні заклади небезпідставно розглядають як ключову інституцію у сфері відтворення людського потенціалу нації. Набирає обертів тенденція перетворення вищої освіти на фактор інноваційного розвитку національної економіки та суспільно-політичної організації. Саме вища освіта закладає підвалини економічного зростання, формуючи у той же час адекватні історичному моменту концепти національної ідеї, культури, духовності. Як соціальний інститут, наділений здатністю оновлюватися з вищою, ніж інші, динамікою, взявши на озброєння теоретичне наукове знання (когнітивний продукт) найвищої проби, вона має змогу перетворитися на стрижень національного та державного розвитку у режимі модернізації.

Модернізація освіти – це не одномоментна дія, а процес, який окрім того, що характеризується тривалістю в часі, має комплексний характер, передбачаючи приведення у відповідність до нових умов та обставин якщо й не усіх ділянок освітнього процесу, то переважної більшості з них, починаючи з філософії освіти, принципів її організації та функціонування, змісту освіти, організаційних засад навчального процесу, забезпечення його на всіх рівнях сучасними технічними, технологічними, інформаційними засобами і закінчуючи суб'єктивним – людським – фактором в особі викладача, студента, адміністратора, допоміжного персоналу та ін.

Із соціально-філософської точки зору модернізація освіти постає як засіб підготовки нового покоління до оптимальної соціалізації в умовах переходу до суспільної організації нового типу, яка поєднує в собі елементи постіндустріального й інформаційного суспільства, а також перебуває під потужним впливом процесів та явищ, прямо чи опосередковано зумовлених глобалізацією. Модернізацію освіти не слід розуміти як механічну заміну старого, традиційного, новим – чи то запозиченим, чи сформованим у національному освітньому просторі. Вона передбачає синтез традиційного й інноваційного, зорієнтований на досягнення якісно вищого рівня.

Європейський досвід спонукає до запровадження багатомовності в освіті. Вища освіта в Європі стає дедалі більш прагматичною, дедалі більш чітко й послідовно зорієнтованою на ринок праці та його

потреби. Одним з наочних прикладів застосування багатомовності як важливого інструменту освіти та яскравих свідчень її конечної необхідності може служити програма “Європейський докторант”, яку останнім часом активно стимулюють відповідні органи європейської спільноти. У її рамках передбачено встановлення співпраці між університетами різних країн з метою здійснення спільних дво- та багатосторонніх докторських досліджень. У перспективі ця програма могла б стати підґрунтям для формування загальноєвропейського інституту докторантури як оптимальної моделі організації наукових студій.

З огляду на аксіологічний контекст проблеми, про яку йдеться, варто було б зазначити, що у річищі однієї з популярних і актуальних концепцій європейського інтеграційного проекту орієнтація на консервацію національного начала як на пріоритет виглядає архаїчною. Це поширюється і на такий украй важливий елемент цього начала, як національна держава. “Було б дивно, що в наш час відмови від усіх цінностей та тверезої дійсності *держава-нація*, табу, лишається тільки предметом нераціонального й дорогоцінного поклоніння”, – пише із цього приводу І. Больман [4]. Погляд на проблему багатомовності з точки зору аксіології є важливим. Мають рацію автори передмови до видання “Феномен соціоприродних систем”, стверджуючи, що залучення ціннісно-етичних принципів слід розглядати як характерну рису сучасної науки. “Принципова позаморальність класичної науки відходить в минуле, – пишуть вони. – Виявляється, що наука не є принципово чужою аксіології. Більш того, сучасна наука є неможливою без врахування природи людини, цінностей пізнання і моральних орієнтирів” [5].

Включення національного мовного середовища та мовного простору освіти до європейського і глобального процесів відмови від орієнтації на одномовність на користь впровадження функціональної багатомовності, крім усього іншого, вкладається у відому концепцію “влади-знання” М. Фуко, а також “влади-інформації” та низки інших постструктуралістських концепцій, заснованих на ідеї так званого “лінгвістичного повороту”.

Як свідчить світовий досвід, стану мовної ситуації, який найбільшою мірою відповідає потребам держави й суспільства, вдається досягти там і тоді, де і коли мовна політика будується на уважному ставленні до мовних традицій, які склалися протягом історичного розвитку. Без урахування такого феномену, як “мовна біографія” країни, спроби оптимізації мовного простору стикаються з рядом проблем. На увагу при цьому заслуговує й такий аспект, як

взаємини мови та національної культури. Потреба усвідомлення ролі мови у збереженні етнічної спільноти саме як унікальної націокультурної одиниці, а також у формуванні нації як нового комунікативного середовища за принципово нових умов їх – спільноти та нації – існування, зумовлених глобалізацією та трансформацією, – набуває особливого значення.

У переважній більшості держав з офіційним режимом багатомовності або зі значним поширенням багатомовності індивідуальної це явище не лише пов'язане з особливостями історичної долі кожної з них, а безпосередньо випливає з них. Серед можливих варіантів ставлення до минулого, починаючи від абсолютного заперечення й закінчуючи безапеляційним і некритичним сприйняттям, найбільш плідним і оптимальним з огляду на цілі й завдання сучасної доби є, як показує світовий досвід, той, який передбачає шанобливе ставлення до історичної традиції й її подальший розвиток з урахуванням потреб модернізації та впливу глобалізації. Багатомовність нового типу, так само, як і "стара" багатомовність, теж базується на спадщині минулого, хоча зв'язок виявляється менш значущим за зв'язок із синхронною мовною ситуацією у глобальному світі та в окремих регіонах. Потреба переходу до "нової" багатомовності зумовлена насамперед міркуваннями прагматичного характеру й змісту, через що і виникає ефект чіткої та послідовної орієнтації цього явища на обставини поточного моменту.

Сучасні (модерні) соціальні практики передбачають багатомовність як одну з неодмінних ознак, що забезпечує можливість виходу на дійсно інтернаціональний, глобальний та регіональний рівні. Режим одномовності як формальна альтернатива багатомовності натомість стримує ці практики, значною мірою обмежуючи їх у багатьох відношеннях, замикаючи у національних рамках, ізолюючи в такий спосіб від інонаціонального загалу.

У системі ВНЗ визначальними для багатомовності нового типу виявляються такі фактори, як державна мовна політика у сфері освіти та індивідуальні запити й потреби громадян, які здобувають освіту. Усе більшої ваги тут набуває фактор застосування освіти у подальшому професійному житті випускників ВНЗ, який в імперативній формі вимагає відмови від орієнтації виключно на можливості, що їх окреслює одномовне середовище.

Автор статті у "Лінгвістичному енциклопедичному словнику" пропонує розуміти мовну політику як "сукупність ідеологічних принципів та практичних заходів з розв'язання мовних проблем у

соціумі, державі” [6]. Якщо прийняти цю дефініцію, то доведеться констатувати, що суб’єктом державної мовної політики за визначенням є тільки держава. Ця обставина нібито відкриває перед державними органами, безпосередньо відповідальними за здійснення мовної політики, необмежені можливості. У теорії це так, на практиці – не завжди. Стратегію і тактику форматування та переформатування мовного простору держава обирає не на порожньому місці, не довільно, а виходячи з наявної мовної ситуації з притаманними для неї традиційними елементами, “вузькими” місцями, проблемами тощо.

Не слід забувати й про спонтанний вплив суспільства, зокрема суспільної думки, на мовні практики його членів і груп, а також побутову метамовну колективну й індивідуальну свідомість. Остання знаходить своє практичне втілення у таких фактах, як різноманітні судження рядових носіїв мови про зміст лінгвістичної науки, засновані на їхніх власних спостереженнях, враженнях, уявленнях, а також на політичних симпатіях, вплив ЗМІ, інформаційного та політичного дискурсів тощо [7].

Література

1. *Славова Л.Л.* Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект. – Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2010. – С. 63.
2. *Ситрин Д.* Язык, политика и американская национальная общность // Диалог – США, 1991. – С. 47.
3. *Тоффлер Е.* Нова парадигма влади. Знання, багатство, сила. Пер. з англ. – К., “АКТФ”, 2003. – С. 118.
4. *Больман І.* Мовні війни в Європі. Європейська хартія регіональних та меншинних мов. / Пер. з франц. – К., 2007. – С. 11.
5. Феномен соціоприродних систем. Світоглядно-методологічні нариси. – Київ, ПАРАПАН, 2009. – С.6.
6. *Дешериев Ю.Д.* Языковая політика // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.
7. Обыденное метаязыковое сознание: онтологические и гносеологические аспекты / Отв. ред. Голев Н.Д. – Кемерово; Барнаул. – Изд-во Алтайского ун-та, 2009. – Ч. 1. – 532 с.

Яковлева Е. В. Многоязычие в контексте модернизации вузов.

В статье рассмотрен феномен многоязычия под углом зрения гипотезы, согласно которой его следует квалифицировать как императив эпохи, призванный прийти на смену языковой монокультуре, разрушив обусловленные последней конструкты, приобретшие в новых условиях признаки архаичности. Многоязычие интерпретируется как весомый элемент модернизации системы высшего образования.

Ключевые слова: многоязычие, коммуникация, компоненты коммуникации, мультикультурализм, лингвокультурный прагматизм, система высшего образования, модернизация, транснационализация.

Yakovleva O. V. Multilingualism in the context of the modernization of universities.

The article examines the phenomenon of multilingualism through the hypothesis according to which this factor should be qualified as the imperative of the day, designed to replace the language of monocultures, by way of destroying the latter resulting constructs, which become archaic features under the new conditions. Multilingualism is interpreted as a significant element of the modernization of higher education.

Keywords: multilingualism, communication, communication components, multiculturalism, language cultural pragmatism, higher education, modernization, transnationalization.

Олексенко Р. І.

СТРАТЕГІЧНІ ЗАВДАННЯ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ СУЧАСНОГО ПІДПРИЄМЦЯ

Основні завдання освіти і виховання проаналізовано в контексті формування підприємця новітньої формації – ініціативної, творчої, ділової особистості високої культури і моралі.

Ключові слова: людина, освіта, виховання, підприємництво, культура підприємця.

Феномен сучасної економічної людини передбачає високий рівень соціально-економічної, громадянської, особистісно-моральнісної культури і свідомості, що означає необхідність високого рівня економічної освіти і виховання у суспільстві, де забезпечуються ключові основи для формування підприємця новітньої формації. В Україні як країні перехідного, трансформаційного типу поки відбувається тільки процес становлення економічної освіти і виховання, необхідних для повноцінного розвитку в масовій та професійній свідомості елементів економічно-підприємницької культури сучасного типу. Це надзвичайно актуалізує концептуально-теоретичний, філософсько-світоглядний аналіз розвитку в нашій країні економічної освіти і виховання як основних засобів становлення